

पर्यावरण शिक्षण आणि सामाजिक स्वास्थ्य

प्रा. मोरे गणेश साहेबराव

मातोश्री पार्वतीबाई कोते शिक्षणशास्त्र

महाविद्यालय अकोले ता. अकोले.

जि. अहमदनगर.

प्रस्तावना :

पृथ्वीवरील मानवाच्या सुरवातीच्या उल्कांतीच्या टप्प्यात अत्यंत कमी होत्या त्यामुळे त्याच्या कृती पर्यावरणाला बाधक नव्हत्या. त्यानंतर मानवाने वेगाने प्रगती केली आणि आपले जीवनमान सुखी करण्यासाठी विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात प्रगती केली. आणि यातून पर्यावरण विषयक समस्या निर्माण होऊन गरज निर्माण झाली ती पर्यावरण शिक्षणाची. ज्ञान आकलन कौशल्य जागृती आणि प्रत्यक्ष अनुभव घेऊन आपल्या सकारत्मक मनोभूमिका निर्मितीसाठीचे शिक्षण म्हणजे पर्यावरण शिक्षण होय. ज्यात शहरी आणि ग्रामीण लोकांना विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा उपयोग शुध्द व स्वच्छ प्रदूषण रहीत जल वायू अन्न यांची उपलब्धी कशी होईल यासाठीचे उपक्रम नियोजन व व्यवस्थापन यांचे कौशल्य शिक्षणातून संपादित व्हावेत हाच खरा पर्यावरण शिक्षणाचा हेतू असावा.

पर्यावरण शिक्षणाची संकल्पना :

पर्यावरण शिक्षण ही एकसंघ प्रक्रिया असून ज्यात मानव निर्मित व निसर्गनिर्मित पर्यावरणाचा मानवी आंतरक्रियांशी संबंधीत अभ्यासाचा समावेश असतो.

पर्यावरण शिक्षण म्हणजे पर्यावरणाबद्दलची जाणीव जागृती व आकलन वाढवण्याची आणि पर्यावरणाचे मानवाशी व त्याच्या कृतींशी नाते प्रस्थापित करण्याची एक प्रक्रिया आहे.

पर्यावरण शिक्षण म्हणजे नैसर्गिक व मानवनिर्मित परिसराशी असलेल्या संबंधाचा अभ्यास करणारी एक प्रक्रिया होय.

मूल्यांची ओळख आणि मानवी संस्कृती त्याचा परिसर यांच्यातील परस्पर संबंध समजावून घेण्यासाठी आवश्यक ते कौशल्य व अभिवृत्ती विकसित करण्यासाठी संबोधाचे स्पष्टीकरण समाविष्ट असणारी प्रक्रिया म्हणजे पर्यावरण शिक्षण होय.

पर्यावरण शिक्षणाचे उद्दिष्ट्ये

- १ . आर्थिक सामाजिक राजकीय व शैक्षणिक याबाबतीत ग्रामीण व शहरी भागातील परस्परावलंबीत्वाबद्दल स्पष्ट जाणीव निर्माण करणे .
- १ . पर्यावरण संरक्षणासाठी आणि सुधारण्यासाठी आवश्यक ते ज्ञान मूल्ये अभिवृत्ती बांधिलकी व कौशल्य प्राप्त करण्याची संधी प्रत्येक व्यक्तीला देणे .
- २ . पर्यावरणाच्या बाबतीत वर्तनाचे नवीन धडे घालून देणा-या व्यक्ती समुह व समाज निर्माण करणे .
- ३ . पर्यावरणाचे गुतांगुतीचे स्वरूप समजण्यास मानवाला सक्षम करणे .
- ४ . मानवाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी नैसर्गिक साधन संपत्तीच्या वापराबाबत सजग राहण्यासाठी पर्यावरणाच्या जैविक व आर्थिक व भौतिक घटकांचे परस्परावलंबीत्व स्पष्ट करणे .
- ५ . पर्यावरणाचे मानवाच्या विकासातील महत्त्व व त्याविषयीची गुणग्राहकता वाढीस लावणे .
- ६ . नैसर्गिक व मानवनिर्मित पर्यावरणाबद्दल समग्र जागरूकता व संवेदनशीलता निर्माण करणे .
- ७ . पर्यावरण संरक्षण कार्यक्रमात सक्रीय सहभागी होण्यासाठी उत्तेजन देणे व पर्यावरणाबद्दल सकारात्मक अभिवृत्ती विकसित करणे .

पर्यावरण शिक्षणाची गुणवैशिष्ट्ये

- १ . पर्यावरण शिक्षण हे जागतिक दृष्टिकोनाचा अवलंब करून भविष्याचा वेध घेणारे आहे .
- २ . पर्यावरणासंबंधी ज्ञान व आकलन होण्यासाठी पर्यावरणीय समस्या सोडविण्यासाठी त्यांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी विविध विद्याशाखांचे व शैक्षणिक अनुभूतींचे योगदान होते यातूनच पर्यावरण शिक्षणाची निर्मिती होत असते .
- ३ . नवीन ज्ञानाच्या प्रसाराला पर्यावरण शिक्षणात मर्यादा नसून यातून पर्यावरणीय समस्यांबद्दलच्या आपल्या शंकांचे निरसन करता येते .
- ४ . समाजाच्या पर्यावरणीय तसेच सामाजिक व सांस्कृतिक गरजांमधून पर्यावरण शिक्षणाची निर्मिती झाली आहे .
- ५ . पर्यावरणीय शिक्षणात शिक्षणात पर्यावरण विषयक कौशल्य मूल्य व अभिवृत्ती लोकांमध्ये विकसित करण्यावर भर दिला जातो .
- ६ . पर्यावरण शिक्षणातून पर्यावरणातील अनेक मूर्त घटकांचे घटनांचे निरीक्षण करून त्या तपासून त्यांचे वर्गीकरण अर्थनिर्वचनाद्वारे मुले निष्कर्ष काढायला शिकतात .
- ७ . शोध व बोध याद्वारे स्वतःचा विकास घडविण्यास पर्यावरण शिक्षण मुलांना मदत करते .

- ८ . पर्यावरणीय शिक्षण मुलांमध्ये जिज्ञासा निर्माण करण्यास मदत करते .यातून समस्या निराकरण क्षमतेचा विकास होतो .
- ९ . पर्यावरण शिक्षणाला सामाजिक संदर्भ आहे .त्यामध्ये समाजात घडणा-या घटनांचा अंतर्भाव होतो .

पर्यावरण शिक्षणाचे महत्व :

- १ . नाविन्यपूर्ण संकल्पनांचा विकास होतो .
- २ . सामाजिक मूल्यांच्या संरक्षणास मदत होते .
- ३ . पर्यावरणीय परिसंस्थेच्या अभ्यासातून वैचारिक प्रगल्भता सुधारण्यास मदत होते .
- ४ . पर्यावरण विषयक वर्तन विकसित होण्यास मदत होते .
- ५ . मानव आणि परस्परांशी होणा-या आंतरक्रियांचे आकलन होते .

पर्यावरण शिक्षणाची मार्गदर्शक तत्वे :

- १ . पर्यावरण शिक्षणात सामाजिक तंत्रविज्ञान विषयक आणि नैसर्गिक पर्यावरणाचा एकत्रितपणे विचार व्हावा .
- २ . पर्यावरण शिक्षण ही एक जीवनभर चालणारी प्रक्रिया असावी .
- ३ . अध्ययन कर्त्याला पर्यावरणाचा प्रत्यक्ष अनुभव घेण्यासाठी नियोजन व अंमलबजावणी करण्याची संधी द्यावी .
- ४ . पर्यावरण शास्त्रीय शिक्षणाचा उपागम आंतरविद्याशास्त्रीय असावा त्यातून विद्यार्थ्यांचा एकसंघ व संतुलित दृष्टिकोन निर्माण व्हावा .
- ५ . वास्तव जीवनाशी निगडित समस्या ह्याच पर्यावरण शिक्षणाच्या केंद्रस्थानी असाव्यात .
- ६ . पर्यावरण विषयक सकारात्मक दृष्टिकोन व मूल्य निर्मिती करणे हे पर्यावरण शिक्षणाचे महत्वपूर्ण उद्दिष्ट्य असावे .
- ७ . पर्यावरण विषयक प्रश्नांची उकल स्थानिक राष्ट्रीय तसेच आंतरराष्ट्रीय सहकार्यातून करावी .

सामाजिक स्वास्थ्य

मनुष्य हा सामाजिक प्राणि आहे विकसित व आरोग्य संपन्न सामाजिक जीवन हे मानवी प्रगतीचे वैशिष्ट्यपूर्ण लक्षण आहे . सामाजिक तत्वज्ञान विचारसरणी नितीमत्ता मूल्ये संकेत यांच्या अधिष्ठानावरच समाजजीवनाची इमारत उभी असते .समाज हा महत्वाचा घटक असल्याने सामाजिक आरोग्य निकोप असणे गराजेचे आहे .व्यक्तीचे वर्तन हा सामाजिक आंतरक्रियेचा एक भाग आहे .समुहात प्रत्येक व्यक्तीचा इतर व्यक्तीशी संबंध येतो व परस्पर संबंध क्रिया आंतरक्रिया ह्या घडत असतात .समाजात व्यक्ती एकमेकांच्या विचार भावनाहेतू कृती यांची देवाण घेवाण करत

असतो .

व्यक्तीला नेहमी इतरांकडून स्विकृतीची भावना असते . इतरांनी आपल्याला स्विकारावे गुणांचे कौतुक करावे प्रशंशा करावी असे वाटत असते व यासाठी प्रत्येक व्यक्ती आपआपल्य क्षमतांप्रमाणे धडपडत असते . इच्छा आकांक्षा अपेक्षा बाळगून समाजात वावरत असते म्हणजेच समाजाचा व्यक्तीच्या वर्तनावर परीणाम हा होत असतो . सामाजिक स्विकृती ही प्रत्येक व्यक्तीसाठी फार महत्वाची असते . लोक काय म्हणतील ? या प्रश्न चिन्हात व्यक्ती स्वताला बांधून घेतो हाच संघ वाढीस लागतो व तो सामाजिक बंध निर्माण करतो . आणि त्यातून प्रत्येक व्यक्तीचे जणू सामाजिक स्वास्थ्य निर्माण होऊ लागते .

सामाजिक स्वास्थ्य संकल्पना :-

सामाजिक स्वास्थ्य या संकल्पनेत शारीरिक मानसिक व सामाजिक आरोग्य या घटकांचा समावेश होतो . सामाजिक स्वास्थ्य व्यक्तीगत व समूह दर्शक असते . जागतिक आरोग्य संघटनेने १९४७ साली पहिल्यांदा ही संकल्पना मांडली .

WHO first introduced the idea of social health in 1947.the defined the concept of Health & included social health as a important factor in his overall definition according to the reasoning, the batter on individual's social health, the batter their overall health.

समाज ज्या नागरिकांनी बनलेला आहे त्या प्रत्येकाला स्वतःच्या उन्नतीच्या समान संधी देऊन समाज विकासाच्या प्रक्रियेत प्रत्येकाला योगदान करण्यास वाव देणारे वातावरण म्हणजे सामाजिक दृष्ट्या स्वास्थ्य आहे असे म्हटले जाते .

सामाजिक स्वास्थ्य व्याख्या :-

सामाजिक स्वास्थ्य म्हणजे समाजविघातक प्रवृत्तींना आळा व समाजहितास प्राधान्य देण्याची वृत्ती होय . सामाजिक समस्यांचे निराकरण करताना व्यक्ती व्यक्ती मधील परस्पर संबंधाचे परिस्थितीशी होणारे समायोजन म्हणजे सामाजिक स्वास्थ्य होय .

सामाजिक स्वास्थ्य म्हणजे समाजातील प्रत्येक घटकाशी शारीरिक मानसिक भावनिक व सामाजिक सुस्थिती होय .

सामाजिकसंबंधांची सुरक्षित स्थिती व समुहातील व्यक्तींमधील असणारे सुरक्षित परस्पर संबंध म्हणजे सामाजिक स्वास्थ्य होय .

सामाजिक स्वास्थ्याची गरज :

१. सामाजिक संतूलन : समाजातील सर्व विषमता आणि समाजातील वरिष्ठ व कनिष्ठ गटातील दरीनष्ट करूनसामाजिक संतूलनासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
२. समान विकास : भारतासारख्या लोकशाही प्रधान राष्ट्रातील वैयक्तिक स्वातंत्र्याचा सन्मान करून समान विकासास प्राधान्य देण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
३. सामाजिक विकास : समाजकठकांच्या विघातक कृतीनां थोपवून २१ च्या शतकातील समाज प्रगतीशील करण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
४. सामाजिक सलोख्या : जातीयता ही समाजविकासाला लागलेली एक किड आहे ही जातीयता नष्ट करून सामाजिक सलोख्या प्रस्थापित करण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
५. समान वागणूक : समाजातील साक्षर निरक्षर गरीब श्रीमंत हा भेदभाव दूर करून सामाजिक क्षेत्रातील सर्व नागरीकांना समान वागणूक देण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
६. सामाजिक आंतरक्रिया : परीर्वनशिल समाजात सकारात्मक सामाजिक आंतरक्रिया घडवून सुयोग्य आणण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
७. राष्ट्र उभारणी : समाजात सामाजिक आरोग्याची रूजवणूक करून आदर्श नागरीक निर्माण करून राष्ट्र उभारणीस हातभार लावण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .
८. सामाजिक सुरक्षा : भ्रष्टाचारदहशतवाद नक्षलवाद समाज विघातक कृती यांना आळा घालून समाजामध्ये सुरक्षिततेची भावना विकसित करण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्याची गरज आहे .

सामाजिक स्वास्थ्याची वैशिष्ट्ये :-

१. सामाजिक नितीमूल्यांचे पालन : प्रत्येक व्यक्तीने जर सामाजिक नियमांचे पालन केले तर वाईट कृत्य वा घटना घडणार नाहीव संपूर्ण समाजाचे स्वास्थ्य टिकेल .
२. सामाजिक स्विकृती : प्रत्येक व्यक्तीला समाज मान्य वागणून मिळाली तर ती समाधी असते पण जर समाजाकडून उपेक्षा अस्विकार हिन वागणुक मिळाली तर व्यक्ती वैफल्य ग्रस्त होते . व त्रागा क्रोध व्देष सूडभावना निर्माण होऊन समाजास घातक ठरते . म्हणून यासाठी सर्वांनी प्रयत्न करावे .
३. न्यायवृत्ती : प्रत्येकाने इतरांना न्यायवृत्तीनेच वागणूक दयावी . पर्यायी समानता बंधुत्व प्रेम निर्माण होऊनव्यक्ती- व्यक्ती मधील संबंध चांगले राहतात .
४. निर्णयक्षमता : स्वतःबाबत व समाजाबाबत योग्यनिर्णय घेण्यास व्यक्तीने समर्थ असल्यास ते सर्वासाठी

- हितकारक असते . योग्य अयोग्याचीजान असल्यास निर्णय क्षमता सुयोग्य असणे शक्य होते .
- ५ . सामाजिक आंतरक्रिया : व्यक्तीची प्रत्येक कृती जे स्व चे प्रतिनिधीत्व करते . त्याचप्रमाणे इतरांचा विचार करणे इतरांच्या भावना जाणणे त्या जपणे व सर्वाशी सलोख्याचे प्रेमाचे संबंध जोपासणे जणि करून प्रत्येकाचे एकमेकांशी असणारे संबंध सदृढ होतील .
 - ६ . सामाजिक समस्यांचे निराकरण : जेव्हा व्यक्ती मानसिक व शारीरिक दृष्ट्या सक्षम असेल तेव्हा ती समाजाच्या प्रश्नाची उत्तरे शोधून याग्य तो मार्ग काढते . व सामाजिक परिवर्तण घडवून आणते .
 - ७ . सामाजिक समायोजन कौशल्ये : प्रत्येक समाजाची काही वैशिष्ट्ये चालीरिती रूढी परंपरा नियम असतात व समुहाने त्याचे पालन करावे असा अड्डहास असतो . अशावेळी व्यक्ती- व्यक्तीत मतभेद होण्याची शक्यता असते . त्यावेळी योग्य समायोजन साधने हे सामाजिक स्वास्थ्य होय .
 - ८ . वैयक्तिक गुणवैशिष्ट्ये : प्रत्येक व्यक्ती ही इतरांपेक्षा वेगळी असते तिची गुणवैशिष्ट्ये भिन्न असतात . ह्या गुणवैशिष्ट्यांचा वापर सामाजिक विकासासाठी करून त्यातून सामाजिक स्वास्थ्य विकसित करणे हा सामाजिक स्वास्थ्याचा महत्वाचा पैलू आहे .
 - ९ . लोकशाही वृत्ती : सर्वांच्या मतांचा आदर करणे सर्वांना मान देणे बंधुभाव जपणे यामुळे व्यक्तीचे व समाजाचे स्वास्थ्य विकसित होते .
 - १० . सहानुभूती : जी व्यक्ती इतरांच्या भावना समजून त्याच्यांशी योग्य वर्तन करते इतरांच्या सुख दुःखात त्यांना समजून घेणे त्यांच्या भावनांची कदर करणे यातून व्यक्तीचे सामाजिक स्वास्थ्य चांगले आहे हे स्पष्ट होते .
 - ११ . इतरांचा स्विकार व आदर : प्रत्येकाने जर दुस-यांचा स्विकार व आदर केल्यास सदाचार वृत्ती विकसित होते पर्यायी समाज विघातक कृत्यास आळा बसतो . व सामाजिक स्वास्थ्य ही उत्तम रहाते .

सामाजिक स्वास्थ्य बिघडण्याची करणे :

- १ . शारीरिक सुरक्षिततेची गरज : तहान भूक कामवासना व विश्रांती ह्या प्राथमिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी व्यक्ती सतत प्रयत्नशील असते . जर ह्या गरजा योग्य रितीने पूर्ण झाल्यातर ठिक पण न झाल्यास ह्या गरजा भागवण्यासाठी व्यक्ती अनिष्ट मार्गाचा वापर करून स्वतःचे व इतरांचे पर्यायी समाजाचे स्वास्थ्य धोक्यात येते .
- २ . भावनिक सुरक्षिततेची गरज : लहान मुलांपासून ते वृद्धापर्यंत प्रत्येकास भावनिक आधार हवा असतो . जर कुटुंबातून भावनिक सुरक्षितता स्विकार न मिळाल्यास त्याचा शोध व्यक्ती बाहेर करते पण तेथे त्याची फसवणूक झाल्यास वा इतरांकडून भावनिक अत्याचार झाल्यास व्यक्तीचे स्वास्थ्य बिघडते व ती व्यक्ती

- समाजात अनिष्ट कृती करते पर्यायी सामाजिक स्वास्थ्य विघडते .
- ३ . यशपूर्ती : व्यक्ती स्वतःकडून खूप अपेक्षा इच्छा बाळगून असतो .यशस्वी जीवनासाठी तो प्रयत्नशील असतो .स्व गुणांचा वा क्षमतांचा विचार न करता केवळ यशामागे धावत राहाते व अपयश आल्यासा खचून जावून मानसिक स्वास्थ्य विघडून घेते आणि सतत संघर्षाला तोंड देवून आपले सामाजिक स्वास्थ्य विघडून घेते .
 - ४ . वर्चस्वाची गरज : प्रत्येकाला आपले प्रभुत्व इतरांवर प्रस्तापित करावे असे वाटत असते तसेच निरनिराळी राष्ट्रे ही इतर राष्ट्रवर आपले वचस्व प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करत असतात . पण ह्यात ते स्वतः चा व समाजाचा विचार न करता वा आवश्यक गरजांचा विचार न करता केवळ स्वतःला सिध्द करण्याचा प्रयत्न यातून स्वतःचे व समाजाचे स्वास्थ्य विघडून घेतात .
 - ५ . संघर्ष :व्यक्तीच्या जीवनात सतत संघर्ष निर्माण होत असतात इच्छा आकांक्षा पूर्ण करण्यासाठीची धडपड व अपयशामुळे निर्माण होणा-या संघर्षावर मात करता आली नाही तर जगावे की मरावे अशी भावना येते पर्यायी समाजाचे स्वास्थ्य विघडते . उदा . आत्महत्या एक सामाजिक प्रश्न बनतो .
 - ६ . वैफल्य :दैनंदिन जीवनात समस्या अपयश संघर्ष मानसिक अस्थिरता कुटूंबाकडून हेळसांड समाजाकडून उपेक्षा इ . अनेक कारणामुळे व्यक्तीला मोठे मानसिक आघात होतात यातून व्यक्ती जीवनात अपयशी ठरल्याने मानसिक विकृतीकडे झुकतो यातून स्वतःचे व समाजाचे स्वास्थ्य विघडून घेतात .
 - ७ . परिवर्तन : सध्याचा समाज हा गतिमान आहे नवीन बदल तो लवकर स्विकारतो . परंतू नवीन स्विकारलेल्या बदलांचे चांगले वाईट असे कोणते परिणाम हातील याचा फारसा विचार करत नाही .समाजातील काही लोक जुन्याचा त्याग करून नवीन गोष्टी स्विकारतात तर काही जुन्यालाच चिकटून राहतात .त्यामुळे सामाजिक स्वास्थ्य विघडते .
 - ८ . सामाजिक समस्या : अंधश्रध्दा प्रथा परंपरा आंतरजातीय विवाह हुंडा पध्दती वाढती लोकसंख्या ह्या सर्व समस्यांनी आजचा समाज ग्रासलेला आहे .ह्या सर्व समस्या सोडवण्यासाठी विशिष्ट लोक पुढे येतात तर काही मागे राहतात .संघटीतपणे न सोडविल्यास व्यक्ती तणावग्रस्त बनतो व त्याचे समाजातील इतरांशी असलेल्या संबंधावर त्याचा परिणाम होतो .ह्या सामजिक समस्या वेळीच न सोडविल्याससमाजाच्या विकासात बाधा येतात .
 - ९ . पाश्चात्य संस्कृतीचे अनूकरण :भारतीय समाजात समुह संपर्क साधनांच्या प्रभावामुळे दुस-या देशातील प्रथा परंपरा चालीरिती फॅशन्स या सर्वांशी समाजाचा परिचय होतो .समाज हळूहळू त्या स्विकारतो . पण त्या स्विकारताना स्वतः च्या संस्कृतीचा चालीरितीचा त्याग करतो . त्यामुळे पाश्चात्यांचे केलेले अनुकरणात

तरुणअ वर्गाचा मोठया प्रमाणात समावेश होतो. आणि त्यातून नव्या व जुन्या पिढीमध्ये संघर्ष होऊनसामाजिक स्वास्थ्य विघडते .

१०. नितीमूल्यांचा -हास : मोठया प्रमाणात पश्चात्य समस्कृतीचे अनुकरण केल्याने स्वतःच्या संस्कृतीचा त्याग करताना समाज आढळतो. चांगले वाईट असा विचार न करता समाज स्वतःच्या धुंदीत जगतो. म्हणून वडील धा-यांचा आदर प्रेम संस्कार सहकार्य प्रामाणिकपणा चारिज्यशीलता अशा मूल्यांचा -हास झालेला दिसून येतो. याचा परिणाम सामाजिक स्वास्थ्य विघडते
११. वाढती स्पर्धा : भोगविलासी वृत्तीमुळे व्यक्तीहा जास्तीतजास्त भौतिक गोष्टीमध्ये रमलेला दिसतो. आपल्या भौतिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी व संपत्तीचा संचय करण्यासाठी तो विविध मार्गांचा अवलंब करतो. त्यामुळ त्याच्या इतरांशी स्पर्धा निमाद्दणअ होतात. स्पर्धेतून अपयश आल्यास तो इतरांविषयी वाईट ग्रह तयार करतो. त्यातून बदला घेण्याची प्रवृत्ती वाढीस लागते परिणामी सामाजिक स्वास्थ्य विघडते .
१२. पारंपारीक व आधुनिक विचारांचा संघर्ष : जग हे एकमेकांच्या जवळ आले आहे जागतिकीकरणाचा प्रभाव सर्वावरच पडलेला दिसून येतो. जागतिकीकरणाच्या स्पर्धेत सर्वांनाच टिकाव धरायचा असेल तर समाजाला नवनवीन गोष्टींचा स्विकार करणे अपरिहार्य आहे. आजचा निम्मा समाज हा आधुनिकतेचा विचार करताना दिसतो तर निम्मा समाज हा जून्यातच रमलेला दिसतो. यामुळे समाजाचा समतोल ढासाळून सामाजिक स्वास्थ्य विघडते .
१३. एकसंघता व एकात्मतेचा अभाव : भारतीय समाज हा विविध जातीधर्माने विभागलेला आहे या समाजात उच्च शिक्षित अल्पशिक्षित उच्च वर्णीय कनिष्ठ वर्णीय या सारखे सामाजिक प्रतिष्ठेवरून समाजात गट पडलेले आहे. ह्या समाजात एकात्मतेचा अभाव दिसून येतो. या विस्कळीत समाजात अनेकवेळा श्रेष्ठतेसाठी संघर्ष होतो याचा परिणाम सामाजिक स्वास्थ्य विघडते .

चांगले सामाजिक स्वास्थ्य लाभलेल्या व्यक्तीचे गुणवैशिष्टे :

१. निकोप आंतरक्रिया	२. संवेदनशीलता
३. परस्परावलंबन	४. धर्मनिरपेक्षता
५. सहकार्य वृत्ती	६. संस्कृती व मूल्यांची जोपासना
७. लोकशाही मूल्यांवर विश्वास	८. परीवर्तनाचा स्विकार
९. धार्मिक व नैतिक संस्कार	१०. विज्ञाननिष्ठा

सारांश :

अशाप्रकारे वरील प्रमाणे पर्यावरण शिक्षण व सामाजिक स्वास्थ्याची संकल्पना मांडण्यात आलेल्या आहेत .

संदर्भसूची :

- १ . के .म .भांडारकर . २००१ पर्यावरण शिक्षण . नूतन प्रकाशन . पुणे ३० .
- २ . अरूण कुंभारे . २००७ पर्यावरणशास्त्र . पायल पब्लिकेशन . पुणे ३० .
- ३ . गंगाधर . वि . कायंदे २००६ . पर्यावरण शिक्षण . चैतन्य पब्लिकेशन . नाशिक .
- ४ . हेमलता पारसनीस . २००८ पर्यावरण शिक्षण . नित्य नूतन प्रकाशन . पुणे .
- ५ . डी . आर . कुलकर्णी . २००७ पर्यावरण शिक्षण . विद्या प्रकाशन नागपूर .
- ६ . चव्हाण किशोर आहेर शोभा २००९ पर्यावरण शिक्षण व आपत्ती व्यवस्थापन इनसाईट पब्लिकेशन नाशिक .
- ७ . सुरेश करंदीकर व मीना मंगळकर २००९ उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण फडके प्रकाशन कोल्हापूर .
- ८ . सुरेश करंदीकर व मीना मंगळकर २००९ आरोग्य शिक्षण फडके प्रकाशन कोल्हापूर .
- ९ . <http://www.arogyavidya.net>
10. <http://www.dainikekmat.com>

GOEIIRJ